

II yazı

Üreyinizdə Günəş olsun!

Tanıqlıqda insan Tanrı ilə bir ola bilər. Əslində Türk insanı Tanrı ilə birlikdə, həm də Tanrı olaraq dünyanın yaradılışında iştirak edə bilər. Dində dünya dünyadan qıraqdakı qüvvə tərəfindən yaradılır; Tanıqlıqda isə dünyadakıdan yaradılır. Yüzlərdir ədəbiyyat bu mövzuya müraciət edir; bədii ədəbiyyat ölküsündə çıxış yolu axtarılır.

F.Dostoyevskinin "Cinayət və cəza" romanının əsas surəti Raskolnikov Napoleon olmaq istəyir. Bu səbəbdən də varlı səlamçı qanını vicdan əzabı çəkmədən öldürür; ancaq müəyyən vaxt keçdikdən sonra cinayətini etiraf edir; obrazı desək, Şeytan onu axıradaq yənə bilmir. Əslində burada vicdan amilinin insanın ölçü olduğu görünür; bilinir.

Hötenin "Faust"unda Mefistofel Tanrı ilə bəhsə girir. Sual yaranır: Faustun qüdrətinin yaranması Mefistofelin köməyini mi möhtac idi? Başqa cür mümkün deyildimi? Hötenin "Faust"unda yaşa artıq ötmüş olan Faust Mefistofelin – İblisin inadı qarşısında yenilir. Mefistofel ona gözəl günlər vəd edir. İnam Atanın (Asif Atanın) qənaətinə əsaslanaraq, əgər Faust ruhunu İblisə verib cavanlığını alırsa, bu yaşam necə ideal, insanlığa uyğun ola bilər?

Göründüyü kimi, Qərb dünyası Höte kimi düşünməyi yiyəsinin şəxsində çəşir, bəşəri də çəşdirir. Belə insanlığa ideal sayıla biləcək xoşbəxtlik olmur. Burada insanlığın məntiqi pozulur.

***

Faustun yaşamasından fərqli olaraq H.Caviddə Xeyirin Xeyir, Şərin isə Şər sərhədi aydınca bilinir, insanlığın ayrılanların faciəsi təsvir olunur, şər daşıyıcısı ola bilməyənlerin məsumluğu insanlıq dərsi kimi təqdim edilir. Cavid şübhəsiz, Hötedən də bəhrələnib, ancaq onun əsəri mahiyyətcə insançı ideyasına görə Höteninkindən üstündür. H.Caviddə bunun özünəməxsus, həm də fəlsəfi həllini görürük. Cavid Hötedən fərqli olaraq bəşərin qurtuluş yolunu özünəməxsus göstərə bilir. İnsan içindəki şərden qurtulanda dünya var olacaq. Dünyanın pis günə qalması şəraitlə, dindəki alın yazısı ilə bağlı və s. deyil, insanın özünün yaratdığı duruma bağlıdır. "İblis" əsərinin qeyri-adiyyəti bir tərəfdən gerçəkliyin peşəkar şəkildə ifadə olunması, başqa tərəfdən, ona bənzərsiz romantik çalar verilmişdir. Əslində bu mövzuda "İblis" dünya klassikasının ən gözəl əsəri saymaq olar. Burada ilahi ünvanı ünvanlanan haray əslində Vicdanın səsidir. Cavid gerçəkliyin acı, zəlif durumunu aydın təsvir edir, ancaq dəhşəti bu sayaq ifadə etmək insanlığa, insana ümidin əlamətidir.

Ya rəbb, bu cinayət, bu xəyanət, bu səfalet

Bulmazmı nəhayət?!

Yüz min deyil İblisə uyan, həp bəşəriyyət

Etmiş bu gün ev yıxmağa, qan içməyə adət!

Duyduqca, düşündükcə olur qəlbi-mə tan,

Min şübhəli ilət

İşıqlı Atah

Min dürlü həqiqət mənə xəndan, həpsində də zülmət!

Cavid çağında ideal sayılan nə varsa, hamısında yalan görünür. Fəhmi ona deyir ki, şərə qarşısında xeyir artıq xeyir deyil, şərdir. Şər dünyanın mayasında, mahiyyətində deyil, zahiren güclü olsa, sayılsa da, təməlsizdir. Bu gedişi yarıdan insanlardır, onlar özləri də bunu sonlandıra bilərlər.

Hər fəlsəfə, hər dinü tərifiqət, bütün adət

Rəqs etmədə həp olsa xəyal, olsa həqiqət

Həp rəqs ediyor hüznü sürür, eşqü fəlakət,

Həp rəqs ediyor xeyirə şər, elmü cəhalet

Rəqs etmədə hətta o görünməz ulu məbud,

Rəqs etmədə hətta o vücudi-ədəmalud.

Cavidə problem geniş biçimə qoyulur. Dünyanın gedişindəki Şər Arifləri qatılə çevirir, İxtiyarları halından

İnsafsızlıq, mürüvətsizlik törəyib Yerdə – İblisə!

Həddi yox, sərhəddi yox vəhşətin, heqarətin, fitnənin, fəsadın, lənət doğulub Yerdə – möhtəşəm!

Ya rəbb, bu cinayət, bu xəyanət, bu səfalet

Bulmazmı nəhayət?!

Yüz min deyil İblisə uyan, həp bəşəriyyət

Etmiş bu gün ev yıxmağa, qan içməyə adət!

Həddi yox, sərhəddi yox Göysüzlüyün, İblisliyin, altuna, şəhvətə tapınanların, ev yıxıb qan tökənlərin, ülfətsizlərin, şəfqətsizlərin, rəhmətsizlərin.

Sizlərdəki ülfət, sonu vəhşət,

Sizlərdəki şəfqət, sonu nifrət,

Sizlərdəki rəhmət, sonu lənət!

Azğınlaşır, pozğunlaşır, hərisləşir, hənrişir, naşılışır, vəhşiləşir adamlar Göysüzlükdə.

Bilməm bu cinayət, bu xəyanət, bu fəlakət

Bitməzmi dahi, bu qədər səbrə nə hacət?!

Zülmət çökür Yerdə İblisə, ağıl yolunu azır, duyğular hərcayiləşir, iradələr

sarırlar, zora sarınmaq istəyirlər dünyanı.

Yaşamaq istəmirsən, çarpış, Hərbə qoş, həp vuruş, ya əz, ya əzil! – deyirlər.

Toplu-tüfəngli, naləli, ahlı, qorxulu, işkəncəli Yer halı yaranır, sərəri dava həvəsi coşur ürəkərdə, parçalanmaq ehtirası yanır gözlərdə, nifrət alovu bürüyür çöhrələri, qətl hərəreti yandırır ələmi.

Ah, çılığın, bütün cahən çılığın.

Ölüb-öldürmə səyində vəhşilərlə yanşırlar adamlar, canavarlığı fəzilət sayırlar. İnsanlıq unudulur, mərhəmət unudulur, vicdan unudulur. Yağılışır Yer Göylə.

Nəfs İblisliyi

Nəfsə uyur yerdəkilər, altuna, meyə əsir olurlar, əsarətdən məst olurlar.

"Qüvvətə, altuna tabe dünya" – səfaletinə baş əyirlər. Altundan qüdrət, meydən səadət, şəhvətdən nəşət diləyirlər.

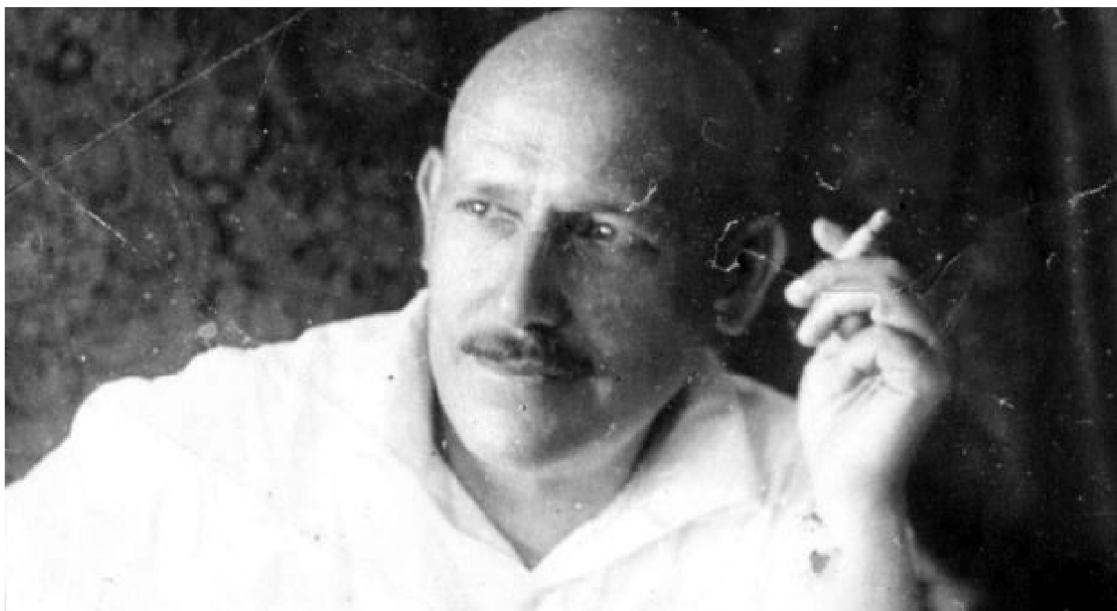
Altun adlı, mey adlı, şəhvət adlı İblislərə alçalırlar.

Nəfs quyusuna düşür, başlanın üstündən Göy əksilir, İblisə səcdə qılırlar, onun ayağına yığılırlar.

Nəfs burulğanına düşür – boğulurlar.

Xeyirli dünyanın soraqçısı olmaq

ələyir. Cavidin haqlı, idraklı kədərinin mayasında həm də böyük bir ümid yaşayır.

Cavid insanlığın ümidini insanın vicdanında arayıb, inamında yanılır. İblis obrazı mifoloji-dini şüurda və yazılı ədəbiyyatda bəşərin indiyə qədərki idrakı ölçüsünün ifadəsi olaraq özünü göstərir. Mövzunun bundan sonra daha geniş, çoxçalarlı araşdırılması gərəkliyi yaranır.

Yazıda dünya ədəbiyyatı ömüklərindən bir neçəsi haqqında qısa danışmaqla H.Cavidin "İblis"i ilə paralellər apardıq. Gəlinən qənaət odur ki, H.Cavidə sözügedən mövzuya yanaşma bənzərsiz məntiqli, insanlığa, deməli, ədəbiyyatın da sabahkı özünü təsdiqinə uyğundur.

İnam Atanın (Asif Atanın) H.Cavidin yaradıcılığı ilə bağlı yazdığı "Yerdəkilərin göy həsrəti" (1987) əsərindən bir hissə

Göysüzlük İblisliyi Göysüzlər fəryadı

İblis hakim olub ürəklərə, idraklara, iradələrə; İblisləşib duyğular, fikirlər, niyyətlər. İblis sahib olub Göysüzlərə. Dəhşət qalxır Yerdən Göyə, dəhşətə tapınırlar Göysüzlər.

İblisə qalıb dünya, dörchnalə çapır atını, rəzalet yayır hər yana.

Ya rəbb, bu nə dəhşət, nə fəlakət, Ya rəbb, bu nə vəhşət, nə zəlalet?!

Yox kimsədə insaf, mürüvət!

("İblis"den)

Göysüzlük vəhşəti, heqarəti törəyib Yerdə – İblisə!

sarsılır.

Duyduqca, düşündükcə olur qəlbi-mə tan,

Min şübhəli ilət.

Min dürlü həqiqət mənə xəndan, həpsində də zülmət!

Göysüzlük belasına düçar olub Yer və Yer əhli uzanır Göyə, xilas diləyir Göylü, Göy istəyi yaranır Yerdə – həsrətli, hərəretli, ülvü.

Ey varlığı yox, yoxluğu vardan daha dilbar,

Ruhum səni izlər.

Lütf et, gözəl çöhrəni bir an mənə göstər,

Könüm səni izlər!

Yer tanrılarına üz tutmur yerdəkilər, mövhumat, xurafat allahlara üz tutmur yerdəkilər, Göy ülvüyyətinə, ədalətinə, həqiqətinə üz tutur yerdəkilər, Göy həsrətinə üz tuturlar. "Yerdə süründüm, yetişər göylərə qaldır!" – deyə fəryad qoparırlar.

Sənsiz doğamaz qəlbimə, vicdanıma, heyhat,

Bir şöleyi-ürfan – deyə Göyə tapınırlar.

Göyden nəcət umurlar, Göyə göz dikirlər yerdəkilər – Göysüzlük belasından qurtulmaq üçün.

Yağlıq İblisliyi

Yağılışır adamlar, yağılıqda, yırtılıqda, yıxmaqda, dağıtmaqda, parçalamaqda əzəmət, möhtəşəmlik, qüdrət arayırlar, qana küsenirlər, qanla qürrelənirlər.

İblisə uyub da əhli-ələm,

Həp Yer üzünü qanlı, cümle sərsəm.

Dava sərəməliyində ləyaqət tapırlar, müdrikləşir gözlərində qatillik, zora

Göylünün yer aqibəti

Göylüdür Xavər Göysüzlər arasında, sevir Göysüzlü, İblisləşən, müqəddəs sayır məhəbbəti, fəda edir ömrünü məhəbbətə, fəlakət düşür bəxtinə, məhv olur, qəhr olur saf, məsum qadınlıq

İblisləşənlərə gərəkdir onun etibən, dönüklərə yad olur sədaqəti, sönlüklərə düşmənlər olur qəlb atəşi, naləsi...

Oldum sənlərə həp ənisim, Bəsəndi səninlə fikrə hissim, Kölgən kimi həp peşincə qoşdum, Eşqinlə qanadlanıb da uçdum. Lakin mənə bir nigərə satdın, Bərdən-birə həp unudun, atdın.

Sevgili saydığı Arifin əliylə boğulur Göy qızı Xavər Göysüzlər arasında. Sevdiliyi üçün boğulur, namusu bəsədiyi üçün, Göyə bənzədiyi üçün, Yeri bəzədiyi üçün

Günahsızlığı üçün günahkarların əlində həlak olur Xavər, mələkliyi üçün İblislərin əlində məhv olur.

İblisin sahib olduğu Yerdə mələyə yer olmur...

Yer rəqsi - Göy qissəsi

Həp rəqs ediyor qanlı Günəş, qanlı üföqlər, Həp rəqs ediyor halə qəmər, pənbə şəfeqlər.

Yer günəşi rəqs edər İblisləşən, meyləşən, sərxoşlanan xəyalda, Göy günəşi ağlar, sizlər Yerdə baxdıqca Göyden!

Yer qəməri, şəfeqləri rəqs edər İblisləşən, meyləşən, sərxoşlanan xəyalda, Göy qəməri, şəfeqləri ağlar, sizlər

Yerdə baxdıqca Göyden...

Rəqs etmədə həp şərü dəha, hüsnü lətafət,

Rəqs etmədə yıldırlı feza, ruhi-təbiət.

Yer "şərü dəhası", "hüsnü lətafəti" rəqs edər İblisləşən, meyləşən, sərxoşlanan xəyalda, Göy "dəhası", "lətafəti" ağlar, sizlər Yerdə baxdıqca Göyden!

Yer göyü, təbiəti rəqs edər İblisləşən, meyləşən, sərxoşlanan xəyalda, Göy ağlar, sizlər Yerdə baxdıqca!

Hər fəlsəfə, hər dinü tərifiqət, bütün adət

Rəqs etmədə həp olsa xəyal, olsa həqiqət.

Yer fəlsəfəsi, dini, tərifiqəti, Yer adət rəqs edir İblisləşən, meyləşən, sərxoşlanan xəyalda, Göy fəlsəfəsi, idrakı, mənəviyyəti ağlar, sizlər Yerdə baxdıqca Göyden!

Həp rəqs ediyor hüznü sürür, eşqü fəlakət,

Həp rəqs ediyor xeyirə şər, elmü cəhalet.

Yer eşqi, Yer xeyiri, Yer şəri, Yer idrakı rəqs edər İblisləşən, meyləşən, sərxoşlanan xəyalda, Göy eşqi, Göy xeyiri, Göy idrakı ağlar, sizlər Yerdə baxdıqca Göydəng

Rəqs etmədə hətta o görünməz ulu məbud,

Rəqs etmədə hətta o vücudi-ədəmalud.

Yer tanrıları rəqs edər İblisləşən, meyləşən, sərxoşlanan xəyalda, Göy tanrıları ağlar, sizlər Yerdə baxdıqca Göyden!

Yeri oynadır İblis əlində, Göyün sinəsinə dağ çəkir.

İblis qüdrəti - adam qəbahəti

"İblis", o böyük ad nə qədər calib-heyrətli! – heyretlidir, heybətlidir İblis, çünki "kaşanelərə, viranelərə, qülbələ-rə" hökm edir, hər dildə səslənir şöhrəti, çoxsifətli, çoxqiyafəlidir; gah şahlar, xaqanlar əzəmətində görünür, gah kralar dəbdəbəsində, gah "tülkü siyasilər", "xədimi-ədyanlar, altun və qadın düşkü-nü" əməlinə bilinir, gah xəyanət, zülm sitemində dünyanı qərq edir səfaletə, cəhaletə, cinayətə!

Heyretlidir, Heybətlidir, çünki heqarəti Yeri bürüyüb. İblisləşməyən mekən yoxdur. Qarış-qarış səpilib dünyaya İblis toxumu!

Röya kimi bir an olaraq zahirü qə-ib,

Mən Şərqdə abid oluram, Qərbdə rahib.

Bir qazi olub gah edərəm fitnələr icad,

Bir mürsid olub gah edərəm aləmi bərdad!

Heyretlidir, Heybətlidir, çünki İblislik dünyaya sirayət ələyib, gözləri yumub, ağılları söndürüb, naqis ehtirasları coşdurub, inamları sarsıdıb, əməlləri soldurub, müqəddəsləri çirkəbə qərq ələyib, müdrikləri alçaladıb, naşılara ucaldıb, saflığı məhv edib, heqarəti bəsləyib.

Bəzən oluram bir papa, cənnət satıram mən,

İsa dirilib gəlsə də, qorxar qəzə-bimden!

Heyretlidir, Heybətlidir, çünki imkandır, zəbt etdiyi, fəth etdiyi dünya böyükdür, əsir etdiyi ürəklər, beyinlər, iradələr sonsuzdur.

Bəzən oluram bir çoban, azadə bir insan,

Bəzən oluram zülmü fəsad aşiq sultan!

Bir piri-zəbun olduğum əsnada bilərəm,

Təbdili-qiyafətdə həməm gənc oluram mən!

Cümle fəlakətlərə bəis olduğu də-rəcədə heybətlidir, heyretlidir İblis.

Heyretlidir, heybətlidir, çünki adama qalib gələ bilər, adamı insanlıq Göyündən sala bilər, Göysüzlük qaranlığında saxlaya bilər, qəbahət zəncirinə sala bilər.

Adam naqisliyindən yaranır İblis heybəti.

İnsan kamilliyində yox olacaq İblislik. Göy işığında söncək Yer qaranlığı!

Son